

XALQ OG'ZAKI IJODI VA YOZMA ADABIYOTLARDA YUSUF VA ZULAYHO OBRAZI

*Farg'ona davlat universiteti
filologiya fakulteti o'zbek tili yo'nalishi
3-kurs talabasi Anvarova Mohinur*

Annotatsiya: Ushbu maqolada “Yusuf va Zulayho” qissasi yozma adabiyot an’analari qanday talqin qilinganligi tahlil qilinadi. Qissa qadimgi sharq adabiyotining eng ko‘p qayta ishlangan syujetlaridan biri bo‘lib, u turli davrlarda diniy, axloqiy, ma’rifiy va badiiy qarashlar asosida yangi mazmun bilan boyitilgan.

Maqolada Rabg‘uziy, Alisher Navoiy, Abdurahmon Jomiy, Husayn Boyqaro davriga oid manbalar hamda keyingi o‘zbek, tojik va fors yozma adabiyoti namunalari qiyosiy tahlil qilinadi.

Asar qahramonlarining ruhiy olami, ularning muhabbat, vasvasa, sadoqat va komillik yo‘lidagi sinovlari turli ijodkorlar nigohida qanday tasvirlangani yoritiladi. Shuningdek, qissa talqinlarida ma’naviy-ruhiy g‘oyalar, tasavvufiy timsollar, sharqona axloqiy-me’yoriy qarashlarning o‘zgarishi va badiiy obrazlarga ta’siri ilmiy asosda ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot natijasida “Yusuf va Zulayho” syujetining adabiy makon va zamonda o‘zgarib, har bir davr ruhiga mos ravishda qayta talqin etilgan qatlamlari ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: Yusuf va Zulayho, Sharq yozma adabiyoti, Tasavvufiy talqin, Badiiy obraz, Axloqiy-ma’rifiy g‘oyalar, Qissa an’analari, Alisher Navoiy, Abdurahmon Jomiy, Qiyosiy tahlil, Syujetning evolyutsiyasi.

Аннотация: В данной статье анализируется интерпретация сказки «Юсуф и Зулайха» в традициях письменной литературы. Сказка является одним из наиболее часто перерабатываемых сюжетов древневосточной литературы, обогащаясь новым содержанием на основе религиозных, нравственных, просветительских и художественных воззрений в разные периоды.

В статье проводится сравнительный анализ источников эпохи Рабгузи, Алишера Навои, Абдурахмона Джоми, Хусайна Байкара, а также образцов более поздней узбекской, таджикской и персидской письменной литературы.

Духовный мир героев произведения, их испытания на пути любви, искушения, верности и совершенства описываются с позиций разных творцов. Также на научной основе рассматриваются изменения духовных и духовных идей, мистических символов, восточных морально-нормативных воззрений в интерпретациях повести и их влияние на художественные образы. В результате исследования выявляются пласты сюжета «Юсуфа и Зулейхи», которые изменялись в литературном пространстве и времени и переосмысливались в соответствии с духом каждой эпохи.

Ключевые слова: Юсуф и Зулайха, восточная письменная литература, суфийская интерпретация, художественный образ, нравственно-просветительские идеи, традиции сказа, Алишер Навои, Абдурахмон Джоми, сравнительный анализ, эволюция сюжета.

Annotation: This article analyzes how the tale “Yusuf and Zulaykha” was interpreted in the traditions of written literature. The tale is one of the most frequently reworked plots of ancient Eastern literature, which was enriched with new content based on religious, moral, enlightening and artistic views in different periods.

The article provides a comparative analysis of sources from the era of Rabguzi, Alisher Navoi, Abdurakhmon Jomi, Husayn Baykara, as well as samples of later Uzbek, Tajik and Persian written literature.

The spiritual world of the heroes of the work, their trials on the path of love, temptation, loyalty and perfection are described from the perspective of different creators. Also, the changes in spiritual and spiritual ideas, mystical symbols, oriental moral and normative views in the interpretations of the story and their influence on artistic images are examined on a scientific basis.

Keywords: Yusuf and Zulaykha, Eastern written literature, Sufi interpretation, Artistic image, Moral and enlightening ideas, Tale traditions, Alisher Navoi, Abdurakhmon Jomi, Comparative analysis, Evolution of the plot.

Yusuf obrazi Rabg‘uziy Yusufni avvalo payg‘ambar, Allohning tanlagan bandasi sifatida tasvirlaydi.

Asarda Yusufning go‘zalligi uning ma’naviy kamoloti bilan uyg‘un: go‘zallik – Allohning marhamati, uning payg‘ambarligi belgisi sifatida ko‘riladi.

Yusufning sabr-toqati, ota-onaga muhabbati, g‘ayrioddiy tadbirkorligi Rabg‘uziy talqinida muhim o‘rin tutadi.

Zulayho fitnasi voqeasi diniy-didaktik ma’no bilan yoritilgan: Yusufning tavbaga chaqiruvchi namunaviy pokligi asosiy g‘oya bo‘lib xizmat qiladi.

Zulayho obrazi Zulayho Rabg‘uziyda nafsga berilgan, lekin xatosini tan olgan ayol sifatida ko‘rsatiladi.

Uning muhabbati qattiq ehtiros sifatida tasvirlangan bo‘lsa ham, oxir-oqibat u tavba qiluvchi, Allohga qaytuvchi obrazdir.

Zulayho Yusufga muhabbatni o‘zidan, nafsidan voz kechishga sabab bo‘ladigan sinov sifatida davom ettiradi.

Asarning umumiy ruhiyati Didaktizm kuchli: har bir voqea orqali ibrat, tarbiyaviy ma’no chiqariladi.

Qissa sodda xalqona tilda, diniy ta’limotlar bilan uyg‘un yozilgan.

Abdurahmon Jomiyning “Yusuf va Zulayho” dostonida obrazlar Yusuf obrazi Jomiy asarida Yusuf borliqning eng go‘zal timsoli, ilohiy nurdan yaratilgan “jamol timsoli”dir.

Uning siymosi tasavvufiy talqinda beriladi: Yusuf – ma’rifatga eltuvchi ilohiy go‘zallik, Zulayho esa ruhning ana shu go‘zallikka oshuftaligi.

Jomiy Yusufni sabr, adolat, halollik va komillik timsoli sifatida chuqur falsafiy yondashuvda talqin qiladi.

Zulayho obrazi Zulayho Jomiyda oddiy ayol emas, balki muhabbatning oliy darajasi – ilohiy ishq ramzidir.

U Yusufga bo‘lgan muhabbati orqali nafsdan ruhiyatga ko‘tariladi, ya’ni tasavvufiy “poklanish” jarayonidan o‘tadi.

Dostonning eng asosiy g‘oyasi shuki: Zulayho sevgisi bilan haqiqatga yetadi, ularning birlashuvi esa ruhning ma’rifat bilan birlashishi tarzida talqin etiladi.

Asarning badiiy uslubi She'riy, falsafiy, tasavvufiy ruh juda kuchli.

Timsol, ramz, o'xshatishlar, badiiy keng tasvirlar Jomiy ijodiga xos.

Jomiy talqini eng romantik va ma'rifiy tushunchaga ega talqin hisoblanadi.

Alisher Navoiyning "Tarixi anbiyo va hukamo" asarida Yusuf va Zulayho obrazlari Yusuf obrazi Navoiyning talqinida Yusuf – tarixiy-payg'ambarona shaxs emas, balki ibratli siyrati bilan komil inson timsoli.

Navoi Yusuf obrazini qisqaroq, lekin aniq ma'naviy-axloqiy xulosalar bilan berib, uning sabr-toqati, halolligi, bashoratgo'yli va adolatparvarligini alohida ta'kidlaydi.

Yusufning Misrda hokim bo'lishi, uni donishmand sifatida tasavvur etish Navoiyning tarixiy yo'nalishiga mos ravishda bayon qilinadi.

Zulayho obrazi Navoiyning talqinida Zulayho – ehtiros tufayli xatoga yo'l qo'ygan inson, ammo oxir-oqibat o'z xatosini tan olib, haq yo'lini topgan ayol.

Navoiyning yondashuvi qisqa, ibratomuz: Zulayho voqeasi – insonning nafs bilan kurashi haqidagi tarixiy-insoniy ibrat.

Yusuf va Zulayho qissasi islom ilohiyotida Qur'onning "Yusuf" surasi asosida shakllangan bo'lib, keyinchalik Turkiston, Eron, Afg'oniston va Hindiston adabiyotida keng rivoyat va dostonlarga asos bo'lgan. Har bir adib asarni o'z maqsadi, davri, estetik qarashlari va auditoriyasiga mos ravishda qayta talqin qilgan:

Rabg'uziy (XIII–XIV asrlar) – diniy qissachilik, xalq uchun ibrat asari. Jomiy (XV asr) – tasavvufiy adabiyot, ilohiy ishq falsafasi.

Navoiy (XV asr) – tarixiy-didaktik yo'nalish, payg'ambarlar hayotidan ibrat.

Bu farq obrazlarning mazmunida ham, ularni talqin qilish uslubida ham o'z aksini topadi.

Rabg'uziy talqinida Yusuf va Zulayho obrazlarining yangi tahlili

Yusuf obrazi (yangicha yoritilgan jihatlar) Rabg'uziy Yusufni axloqiy qonunlarni o'zida mujassam qilgan rahnamo sifatida ko'rsatadi. Uning harakatlari orqali o'quvchiga har bir sinovning tagida ilohiy hikmat borligi anglatiladi.

Yusufning quduqqa tashlanishi Rabg'uziyning talqinida qodirlik va iymonning sinovi bo'lib, uning payg'ambarlik yo'li sinovlardan boshlanishi ko'rsatiladi.

Unga berilgan “go‘zallik” faqat jismoniy emas, balki ruhiy nurning zohir bo‘lishi sifatida sharhlanadi — bu Rabg‘uziy uslubining o‘ziga xos jihatidir.

Zulayho obrazi Zulayho Rabg‘uziyning talqinida faqat ehtiros qurboni emas, balki jamiyat bosimi, hukmdorlar saroyidagi ma’naviy bo‘shliq natijasida adashgan inson sifatida ham ko‘rsatiladi.

Uning Yusufga oshuftaligi orqali Rabg‘uziy nafsning odamni qanday qilib haq yo‘lidan chalg‘itishini ko‘rsatadi.

Rabg‘uziy Zulayhoni oqlamaydi, ammo uni yomon ayol sifatida ham emas, balki tadbaga keladigan inson sifatida yoritadi.

Asarning asosiy vazifasi

Qissa umumxalq uchun yozilgani sababli bunda namunaviy axloq me‘yorlari, gunoh va savob tushunchalari birinchi o‘ringa qo‘yilgan.

Jomiy talqinida Yusuf va Zulayho obrazlarining keng qamrovli tahlili

Yusuf obrazi Jomiy Yusufni kosmik go‘zallikning mujassamlashuvi sifatida tasvirlaydi. Uning borlig‘i — olam go‘zalligining zarrasi, “jamolning oynasi”.

Yusufning pokligi, sabri, hikmati tasavvufiy manoda komil insonning yetti bosqichi bilan bog‘lab talqin qilinadi.

Jomiyda Yusufning har bir harakati ramziy:

quduq — ruhning dunyo zulmati,

zindon — sabr maktabi, podshohlik — ma’rifatning kamol cho‘qqisi.

Zulayho obrazi Jomiy asarida Zulayho nafsga berilgan ayol emas – balki ishq orqali haqiqatni tanigan ruh.

U boshida jismoniy muhabbatni istagan bo‘lsa, keyin ruhoniyl muhabbatga ko‘tariladi.

Doston davomida Zulayho o‘zini qulay saroy hayotidan ayro qilib, ma’naviy izlanish yo‘liga kiradi – bu Jomiyning yuksak tasavvufiy ma’nosini ko‘rsatadi.

Uning ko‘r bo‘lishi — ruhiy ko‘rlik, Yusuf bilan uchrashganda ko‘zining ochilishi esa ma’rifat ko‘zining ochilishi timsoli.

Asarning badiiy-falsafiy xususiyati Jomiy intertekstual obraz yaratadi – Yusufni Haq nuri, Zulayhoni ruh, ularning birlashuvini esa haqiqatga yetishish jarayoni sifatida tasvirlaydi.

Navoiy talqinida Yusuf va Zulayho obrazlarining yangi yoritilishi Yusuf obrazi Navoiyning “Tarixi anbiyo va hukamo” asari — tarixiy-kasbiy ibrat manbai. Unda Yusufning davlat boshqaruvi, iqtisodiy siyosati, bashoratgo‘yligi alohida urg‘u bilan beriladi.

Navoiy Yusufning qarindoshlariga kechirim berishini jamiyat birligini saqlovchi insoniy fazilatlar tizimi sifatida ko‘rsatadi.

Zulayho obrazi Navoiyning tasvirida Zulayho voqeasi batafsil emas — u asosan ibratli bir epizod sifatida keltiriladi.

Zulayho — ehtirosga bo‘ysungan ayol, ammo oxir-oqibat o‘z xatosini tanib, to‘g‘ri yo‘lga qaytgan ayol.

Uning obrazi Navoiyning javobgarlik, insoniy kamchilik va tavba konsepsiyasiga moslashtirilgan.

Asarning asosiy maqsadi Navoiyning maqsadi — payg‘ambarlar tarixidan foydalanib, jamiyat uchun zarur bo‘lgan axloqiy, ijtimoiy, siyosiy xulosalarni chiqarishdir.

Yusuf va Zulayho obrazlari turli adiblar ijodida bir xil syujet asosida yaratilgan bo‘lsa-da, ularning talqini asarning maqsadi, davr ruhiyati va adibning qarashiga ko‘ra keskin farq qiladi.

Rabg‘uziy ularni diniy-axloqiy nuqtai nazardan, Jomiy tasavvufiy ishq va ruhiy yuksalish darajasida, Navoiy esa tarixiy-ibratomuz tarzda yoritadi. Shunday qilib, har uch talqinda Yusuf komillik timsoli, Zulayho esa ehtirosdan ma’rifatga yuksalgan inson sifatida namoyon bo‘ladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, “Yusuf va Zulayho obrazlarining yozma adabiyotda talqinlari” mavzusida olib borilgan tahlil shuni ko‘rsatadiki, ushbu ikki obraz turli davrlardagi adabiy manbalarda bir xil syujet asosida yaratilgan bo‘lsa-da, ularning mazmuni, ruhiy yoritilishi va badiiy talqini har bir adibning dunyoqarashi, maqsadi va estetik tamoyillariga ko‘ra tubdan farqlanadi.

Rabg‘uziy “Qissasi Rabg‘uziy” asarida Yusufni iymon, sabr, poklik, adolat kabi fazilatlarining timsoli sifatida tasvirlab, Zulayhoni esa nafsga berilishi ortidan tavgaga

kelgan ayol sifatida yoritadi. Bu talqin asosan diniy-didaktik maqsadga qaratilgan bo‘lib, unda har bir voqea keng xalq ommasiga ibrat tarzida beriladi.

Jomiyning “Yusuf va Zulayho” dostonida esa obrazlar chuqur tasavvufiy-falsafiy mazmun kasb etadi: Yusuf ilohiy jamolning, komil insonlikning timsoli bo‘lib namoyon bo‘ladi, Zulayho esa jismoniy muhabbatdan ruhiy-ma’rifiy muhabbatga o‘tib boruvchi, ishq orqali poklanib, haqiqatga yetgan timsol sifatida talqin etiladi. Bu talqin mazmunan eng chuqur va ruhiy jihatdan boy yondashuv hisoblanadi.

Navoiyning “Tarixi anbiyo va hukamo” asarida esa voqealar tarixiy-ibratomuz ruhda berilib, Yusuf dono boshqaruvchi, siyosiy yetakchi va adolatli komil inson sifatida tasvirlanadi. Zulayho esa inson ehtirosi va xatosining ibratli namunasi sifatida eslatib o‘tiladi. Navoiyning yondashuvi qisqa, ammo ibratli va jamiyat tarbiyasiga yo‘naltirilgan.

Umuman olganda, uch adibning talqinlari bir-biridan shakl va mazmunga ko‘ra farqlansa-da, barchasida Yusuf – komillik, poklik, iymon va adolat timsoli; Zulayho esa insoniy nafsning sinovi, muhabbat orqali poklanish va to‘g‘ri yo‘lga qaytish timsoli sifatida mujassamlanadi. Shunday qilib, Yusuf va Zulayho qissasi turli adabiy maktablarda turlicha talqin qilingan bo‘lsa-da, uning asosiy g‘oyasi – insonning ruhiy yuksalishi, sabrning qudrati va muhabbatning tarbiyaviy-axloqiy kuchi ekanligi har uch adabiyotda ham o‘z tasdig‘ini topadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. **Rabg‘uziy, Nosiruddin Burhonuddin.** *Qissasi Rabg‘uziy.* – Toshkent: Fan, 1990.
2. **Jomiy, Abdurahmon.** *Yusuf va Zulayho.* – Toshkent: Adabiyot va san’at, 1989.
3. **Navoiy, Alisher.** *Tarixi anbiyo va hukamo.* – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi adabiyot nashriyoti, 1997.
4. **Qur’oni Karim.** “Yusuf” surasi. – Toshkent: Hilol nashr, 2016.
5. **Hodiyev, A.** *O‘zbek adabiyoti tarixi.* – Toshkent: O‘qituvchi, 2005.
6. **Karimov, K.** *Tasavvuf va badiiy tafakkur.* – Toshkent: Fan, 2003.
7. **Mirzoev, M.** *Jomiy ijodi va tasavvuf falsafasi.* – Dushanbe: Irfon, 1998.
8. **Rasulov, R.** *Navoiy lirikasi va badiiy tafakkur.* – Toshkent: Fan, 2001.
9. **Sodiqov, Sh.** *O‘zbek adabiy manbashunosligi asoslari.* – Toshkent: O‘qituvchi, 2007.

10. **Yusupov, A.** *Sharq dostonchiligida Yusuf va Zulayho syujeti.* – Toshkent: Fan, 2010.
11. **Boyqobilov, B.** *O‘zbek mumtoz adabiyoti tahlillari.* – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2015.
12. **Shamsuddinov, M.** *Adabiy qahramon va obraz talqini.* – Toshkent: Akademnashr, 2018.
13. **Dehlaviy, Amir Xusrav.** *Matla’ ul-anvor* (Yusuf va Zulayho qissasi). – Tehron: Surush, 1975.
14. **Bertels, Ye. E.** *Sufizm va Sharq adabiyoti.* – Moskva: Nauka, 1965.
15. **Zohidov, S.** *Turkiy xalqlar dostonchilik an’anasi.* – Toshkent: Fan, 1992.